

Arslan Toprakkaya*

I. Kant'ın “Akli ve Algısal Dünyanın Formları ve Temelleri Üzerine” [*De mundi sensebilis atque intelligibilis forma et principiis*, (Von der Form der Sinnen- und Verstandeswelt und ihren Gründen)] Adlı Eserinde Zaman Kavramı'nın Analizi

Özet

Kant zaman öğretisine dair fikirlerini sistemli olarak ilk kez 1770'te yazmış olduğu doktora tezinde dile getirir. Kant daha sonra kaleme almış olduğu “*Saf Aklın Eleştirisi*”nde, doktora tezinde dile getirdiği temel tezleri tekrar edip onları daha da geliştirmiştir. Tez'e göre zaman nesnel dünyadan kazanılmış bir şey olmayıp, onu algımanın temel şartıdır. O, aynı zamanda genel akıl kavramından türetilmiş bir şey de değildir. Zaman tasavvuru bir görüldür. Zaman süreklidir ve evrende cereyan eden bütün değişmelerin arkasındaki sabit kanunların temel prensibidir. Zaman nesnel somut bir şey olmayıp o, öznel ve idealdir.

Anahtar Terimler: Zaman, Mekan, Görü, Akıl dünyası, Algısal dünya, Düşünce, Kavram.

Die Zeitanalyse von I.Kant in [*De mundi sensebilis atque intelligibilis forma et principiis*, (Von der Form der Sinnen- und Verstandeswelt und ihren Gründen)]

Zusammenfassung

Kant drückt seine Gedanken über die Zeit erstmalig in seiner Dissertation von 1770 aus. Er hat in der “*Kritik der reinen Vernunft*” die Grundgedanken der Dissertation übernommen und sie weiter entwickelt. Die Dissertation beginnt mit der Feststellung, dass die Vorstellung der Zeit nicht aus den Sinnen stammt, sondern eine Voraussetzung für die Sinnlichkeit ist. Sie ist nicht aus dem allgemeinen Verstandesbegriff abzuleiten. Die Vorstellung der Zeit ist eine Anschauung. Die Zeit ist ein stetiges Quantum und das Prinzip aller Stetigkeitsetze in den Veränderungen des Weltalls. Kant ist gegen die Auffassung, dass die Zeit etwas Objektives oder Reales ist. Sie ist subjektiv und ideal.

Schlüsselwörter: Zeit, Raum, Anschauung, Verstandeswelt, Sinnenwelt, Vorstellung, Begriff.

Kant'ın kritik felsefesi gözönüne alındığında onun doktora tezi olarak yazmış olduğu bu eserin özel bir anlamı vardır. Çünkü bu eser hem onun metafizik öğretisine, hem de zaman-mekan öğretisine giriş mahiyetinde olup; daha sonra bu konularla ilgili yazdığı yazılar tezde dile getirilen görüşlerin açılımıdır. Bu eser yalın bir felsefe kaygısıyla yazılıp; empirik ilkeler içermediğinden dolayı, bilginin iki şekli arasında keskin bir sınır çizmek kaçınılmaz olmuştur (Höffe 2004:32). Bunlar sırasıyla nesnenin algısal bilgisiyle (*Phaenomena*), nesnenin akılsal bilgisidir (*Noumena*). Kant bu eserde mümkün olarak gördüğü bazı şeyleri, daha sonra yazmış olduğu *Saf Aklın Eleştirisi*'nde¹ sert biçimde eleştirir. Buna en güzel örnek, -aklın yalın kavramları ve kategoriler öğretisi bağlamında- matematiğin ve tecrübenin ötesinde, her türlü algıdan bağımsız *kendinde şeyin* (*Dinge an sich*) bilgisinin olanaklı olduğunun kabulüdür (a.g.e.:32-33). Bunun yanında Kant, tezinde aşkın akıl eleştirisi'nin önemli ön şartlarını da dile getirmiştir. Bunlar sırasıyla şunlardır: Görünen dünyanın bilgisi tamamen gerçektir (Kant 1958: prag.11). Algısal kavrayış ya da görü (*Anschauung*), karışık ya da yanlış bir bilgi türü olmayıp; aksine bilgi kaynaklarından birisidir (a.g.e., prag. 7). Zaman ve mekan anlam dünyasından bağımsız olmayıp; onlar bu dünyanın algılanmasının temel şartı olan yalın görülerdir. Zaman ve mekan hem algısal olanın birbirleriyle olan ilişkilerini, hem de bunların bireyle olan ilişkilerini düzenlemektedir (a.g.e., prag.13-15). Yalın matematik bizim algısal bilgimizin formlarıyla meşguldür. Moral kavramlar yalın akıl sayesinde tanınırlar ve bundan dolayı yalın felsefe'ye aittirler. Kant bu eserinde ahlaki eylemlerde ölçüt olarak daha sonra "prensiptir" olarak değiştireceği "mükemmeliyet" kavramını kullanır (a.g.e., prag. 9).

Kant'ın 1770'te yazmış olduğu doktora tezinin içeriğini ana hatlarıyla verdikten sonra makalemizin esas konusu olan zaman kavramının bu eserde nasıl analiz edildiğini göstermeye çalışalım.

Kant zaman hakkındaki görüşlerini sistematik anlamda ilk kez doktora tezinde dile getirir. Bu tezdeki temel görüşler daha sonra KrV'da büyük oranda alınmış ve tekrar edilmiştir. E. Cassirer bu alıntıyı şu cümlelerle doğrular: "Transzendental estetik [KrV'da zaman kavramının işlendiği bölüm], zaman ve mekanın a priori anlamını kanıtlama işleminde doktora tezinin temel cümlelerini önemli bir sınırlama ve şekil değişikliği olmadan almıştır." (1922:684). Fakat doktora tezinde daha sonra KrV'da giderilmiş olan bazı eksiklikler söz konusudur. Mesela doktora tezinde insan bilgisinin iki temel taşını oluşturan "*sensualitas*" (duyusal ya da algısal yön) ile "*intelligentia*" (akılsal yön) arasındaki ayırım açık seçik, anlaşılır bir şekilde yapılmamıştır. Bunun gibi "yalın kavrayışın ilk defa zaman ve mekan olarak belirlenmesi de daha sonraki kritiğin açık seçikliğine sahip değildir." (Manzke 1992:6). Bu tespite rağmen Manzke, zaman ve mekanın hem doktorada hem de KrV'da yalın kavrayış formu olarak kabul edildiğini belirtir. "KrV'da doktora göre argümanların kaydırılması söz konusudur. Fakat doktorada açık bir şekilde dile getirilmiş olan zamanın akılsal bir kavram ya da fikir olup olmadığı tartışması KrV'da artık ele alınmamış, tartışılmamıştır." (a.g.e.:102).

Kant, tezinde insan bilgisinin duyusal ve akılsal yönü arasındaki ayırımı bütün açıklığı ile ortaya koymamış olmasına rağmen o, insanın algısal ve akılsal yetisi

¹ Adı geçen eser bundan sonraki alıntılarda KrV olarak kısaltılıp bundan sonra metinde bu haliyle kullanılacaktır.

arasında bir ayırımın olduğu inancındadır (Kant 1958:6). Bu ayırım aynı zamanda eleştirel metafiziğin çıkış noktasıdır. Kant'ın doktora tezindeki bu fikirler, bilimsel, klasik dogmatizme dayanmayan metafiziğin metodik temelini ortaya koymaktadır. Buna göre metafiziğin bilimselliği, algısal dünyanın bilgisiyse, aklı bilginin ilkeleri arasındaki temel farklılığa her zaman bağlı kalmayı gerektirmektedir.

Kant doktora tezinde zaman kavramını yedi paragrafta tahlil eder ve birinci paragraftaki şu tespitle analizine başlar: Zaman kavramı algısal dünyadan kazanılmayıp, aksine onun algılanmasının bir şartıdır (Kant 1958:39). İnsan zaman tasavvuruna, algıyla elde edilen herhangi bir anlam sayesinde sahip olmamaktadır. Onda zaman kavramı her türlü algıdan önce vardır. Eş zamanlılığı ya da ardarda gelmeyi düşünmek zaman tasavvurunu yaratmaz; aksine biz zaman kavramı sayesinde eş zamanlılığı ya da ardarda gelmeyi birbirinden ayırabiliriz. Bundan dolayı zaman, birbiri ardından gelen somut varlıkların sıralanışı olarak betimlenemez. "Zaman ve onun kavramı herhangi bir duygulanım ya da algı sayesinde oluşmaz. Aksine zaman onları etkilemekte ve onlar zaman sayesinde anlaşılmalıdır." (Söffler 1994:82).

İkinci paragrafta Kant, zaman tasavvurunun kendi başına tek ve yekta bir düşünce olduğu tezini ileri sürer. Zaman bu anlamda genel akıl kavramlarından türetilmiş bir şey de değildir. O'nun her bir parçası özel bir tarzda öncel olarak kendinde bulunur ve bir zaman parçası ancak zamanda herhangi bir sınırlama yapıldığında elde edilebilir. Kant bu tespitini şöyle bir örnekle açıklamaya çalışır: "İnsan iki seneyi, eğer birbirlerini doğrudan takip etmiyorsa ve aralarında birbirlerini bağlayacak herhangi bir ara zaman yoksa, ancak birbirlerine belirli bir uzunlukta düşünebilmektedir. Neyin farklı zamanlardan daha önce, ya da neyin daha sonra olduğunu, aklın anlayabileceği herhangi bir faktörle tanımlamak hiçbir şekilde mümkün değildir. İnsan ruhu bu gerçekliği kendi özel algısı sayesinde farketmektedir." (Kant 1958:39).

Üçüncü paragrafta Kant birinci ve ikinci paragrafların sonuçlarını özetler. Zaman yalın bir akıl kavramı değildir. O, sonlu duyumsal bir görüdür. Zaman her türlü duyum alımından önce ve her türlü duyum alımının şartı olduğundan, kendisini yalın bir görüşü fomu olarak gösterir (a.g.e., 39).

Kant dördüncü paragrafta zaman'ın "niceliği" (*quantum*) ve zaman'ın "belirli bir niceliği" (*quantitas*) kavramlarıyla, bunların kendi içlerindeki farklılaşmayı (kısım, an, sınır) inceler. Zaman 'sürekli bir şeydir' ve evrendeki değişmelerde etkin olan süreklilik yasalarının temel ilkesidir (a.g.e., 39). Zaman sürekli olmasına rağmen, o basit parçalardan oluşmaz, çünkü zaman sayesinde sadece ilişkiler düşünülür, somut şeyler değil. Zamanda sürekliliğin temeli olarak bir bileşiklik söz konusudur. Bu bileşiklik zamandan kaldırıldığı an, onda hiç bir şey kalmamaktadır (Kant 1958: 42). Zamana süreklilik olarak bir nicelik, bileşik olarak da belirli bir nicelik atfedilmektedir. Bileşik bir şeyden, onun bütün bileşenleri kaldırılırsa ortada hiçbir şey kalmaz. Bundan dolayı zamanın her bir parçası yine zamandır. Fakat zamanın içinde en basit olarak varolan şey, yani *an* (*Augenblick*) zamanın tamamlayıcı bir kısmı değildir. Çünkü o, bir sınırdır. İki sınır arasında da yine zaman vardır (a.g.e., 41). Çünkü verilen iki an arasında gerçekliğin birbirini takip ettiği sadece bir zaman vardır. Yani verilen *an*'ın dışında bir zamanın olması ve bu zamanın akışı sırasında diğer bir *an*'ın kendisini akışa hazırlaması gerekmektedir.

Bu bağlamda Kant'ın zaman kavramını, farklı paragraflarda farklı kavramlarla ifade ettiğini belirtmekte fayda vardır. Genel olarak Kant tezinde zaman kavramını, 'conceptus' (kavram) veya 'notio' (kavram, bilgi, düşünce) kelimeleriyle ifade etmiştir. Yani bu kelimeleri zaman kavramına ön takı olarak kullanmıştır (*conceptus tempus* ya da *notio tempus* gibi) (a.g.e., prag. 13). Paragraf 14'ün alt başlıklarında Kant zaman için 'zaman ideası' (*idea temporis*) kavramını kullanır. Bu paragraftan sonra zamanı tekrar 'conceptus' ve 'notio' kavramlarıyla birlikte kullanır. *Idea* kavramı Almanca'ya tasavvur, düşünce (*Vorstellung*), *conceptus* ve *notio* da kavram (*Begriff*) olarak tercüme edilmektedir. Buradan hareketle Kant'ın zamanı hem düşünce hem de kavram olarak gördüğünü söylemek mümkündür. "Tasavvur (*Vorstellung*) kavramı, Kant felsefesinin temel bir kavramıdır ve ona göre hem 'kavramlar' (*Begriffe*) hem de 'görüler' (*Anschauungen*) düşüncenin iki farklı şeklini oluştururlar (Söffler 1994: 84). Kant bu ilişkiyi *Logik* adlı eserinde şu şekilde açıklar: "Her türlü bilgi, yani bilinçli bir şekilde nesneye yönelmiş her türlü düşünce, ya görü ya da kavramdır. Görü kendi başına tekil düşünceyken; kavram, genel ve reflektif bir düşüncedir." (Kant 1968:139). H. Scholz, zaman kavramsallığının nasıl anlaşılması gerektiğine dair şu açıklamaları yapar: "Kant 1170 yılında yazmış olduğu doktora tezinde zaman ve mekanı *conceptus singularis* (tekil kavram) olarak almış olduğunu kabul ettiğimizde, bu kabul gelecek cümle açısından ya anlaşılmaz bir kabuldür ya da bir doğrunun oldukça kısaltılmış ifadesidir. Kesin olan şey şudur: Zaman ve mekan kavramaları –ki biz onları zihnimizde zaman ve mekan algımızdan sonra kurabilmekteyiz- tamamen benzersiz, yani esasında kavramsal olmayan bir şeyden elde edilen kavramlardır." (Scholz 1924:31). Scholz'un burada anlatmak istediği şey, Kant tarafından tekil kavram olarak kabul edilen zaman ve mekanın temellenendirilmesinin güçlüğüdür. Çünkü onlar başlangıçta kavramsal olmayan bir şeyden elde edilmektedirler. Scholz'un bu eleştirisine rağmen zaman'ın hem düşünsel, hem de kavramsal boyutunun olduğu da bir gerçektir. Bu problematik aslında Kant'ın farkında olduğu, ihmal etmediği bir sorundur. Kant bu sorunsal *KrV*'ün '*transzendental Analytik*' bölümünde ele alıp tartışır. Orada zaman kavramıyla akıl kategorileri arasındaki ilişki geniş bir şekilde izah edilmiştir (Kant 1923: B 219 vd.). Bu konu ayrı bir çalışmanın konusu olduğundan; daha fazla ayrıntıya girmeyip tekrar konumuza dönmek istiyoruz.

Beşinci paragrafta Kant, buraya kadar olan paragraflarda zaman kavramı bağlamında ortaya çıkmış olan ilkeleri geleneksel (özellikle Newton ve Leibniz'in) zaman anlayışlarıyla ilişkisi açısından inceler. Burada söz konusu olan zaman kavramının idealitesidir. Kant zaman öğretisinin başından sonuna kadar zaman kavramının nesnel gerçekliğe sahip olduğu görüşüne şiddetle karşı çıkmıştır.² Zaman

² E. Casirer zaman ve mekanın somut şeyler olarak alınması durumunda ortaya çıkabilecek güçlüklerle dikkatleri çekmektedir. "Eğer zaman ve mekan nesnel varlıkları öncelleyen somut bir varlığa sahipse, şu sorulara cevap vermek kaçınılmaz olacaktır. Acaba bu boş şemaların içleri [zaman ve mekan] nasıl bir reel bir içerikle doldurulmaktadır? Diğer bir soruda, nesnelere nasıl bir tarzda bu şemalara eklenildiği ve onlarda [onlar yardımıyla] nasıl düzene sokulduğu sorusudur." (Cassirer 1922:620).

Bu bağlamda Scholz zaman ve mekanın nesnel gerçekliği anlayışıyla zaman ve mekânın nesnel geçerliliği arasında önemli bir ayrım yapar. "Zaman ve mekan kesin olarak, ya nesnel gerçek veya nesnel gerçek olmayan olabilirler; fakat nesnel geçerli ya da nesnel geçersiz olamazlar. Bunun gibi zaman ve mekan ilişkilerine dayanan yargılar da ya nesnel geçerli ya

öznel ve *ideal*'dir. O, ne bir cevher (Newton'da olduğu gibi), ne de bir ilişki (*Relation*) ya da bağlantıdır (Leibnizde olduğu gibi). Zaman özeldir ve şeyleri belli bir yasaya göre düzenlemek için gerekli bir şarttır. Nesnelere bir yasaya göre düzene koymak da ruhun tabiatına ait bir özelliktir. Kant'a göre Leibniz zamanı, hareket sayesinde algılanla ya da içsel değişmelerden elde edilen ardarda gelmeyle açıklamak istemiştir. Bu açıklama dairevî (*Zirkel*) bir açıklamadır. Leibniz, a priori sürekliliği (zaman) doğru algılayamamış ve zamanın en önemli bir parçasını, yani eş zamanlılığı tamamen ihmal etmiştir. Kant bu bağlamda zamanın idealitesine dair başka bir tez ileri sürer. Cevherler ve ilintilerin eş zamanlılığı ya da ardarda gelmelerinin düzeni zaman kavramı sayesinde gerçekleşmektedir. Yani zaman kavramının kendisi cevher ya da ilinti kavramından daha önce ve tabiri caizse daha yaşlıdır.

Bu beşinci paragrafta Kant, çok açık bir şekilde zaman tasavvurunun ruhun derinliklerinden kaynaklandığı tesbitini yapar. Çünkü biz zamanın sürekliliğini düşünceler halkasının hareketliliği sayesinde tanımaktayız. Zaman, ruhsal duygulanımların onun sayesinde düzene sokulabileceği doğuştan getirilmiş bir görüş değildir. Bunun gibi Kant'a göre zaman kavramını akıl kavramından türetmek ve onunla açıklamak da mümkün değildir. Akıl, zamanı bir görüş formu (*Anschauungsform*) olarak şart koşmakta fakat zamanı kendi başına açıklayamamaktadır. Mesela aklın temel ilkelerinden biri olan çelişmezlik ilkesi, ancak eş zamanlılık kavramı sayesinde anlaşılabilir. Çelişmezlik ilkesi, A ve A-olmayanın aynı anda düşünüldüğünde birbirleriyle haklı olarak çeliştiğini söyler. Fakat bunlar farklı zamanlarda ardarda hem A hem de A-olmayan olabilirler. Buradan da açıkça görüldüğü üzere, aklın ilkelerinin anlaşılması zaman kavramına ve onun öncelliğine bağlıdır. "Bundan dolayı değişim olanakları sadece zamanda düşünülebilir. Bu açıdan zaman değişime bağlı değildir; aksine [evrendeki] değişimler zamana bağlıdır." (Kant 1958: 47).

Kant altıncı paragrafta zaman'ın hangi yeti sayesinde verimli bir şekilde temellendirilebileceğini sorar. Zaman sadece hayal kurma yetisinin gerekli bir unsuru olmayıp aynı zamanda anlamlı düşüncenin de bir şartıdır. Zaman kavramı, görünen nesnelere genel formunu içermektedir. Çünkü dünyadaki değişimler, olaylar ve hareketler sadece zaman sayesinde mümkün olmaktadır. "Bunlar [değişimler, olaylar ve hareketler] ancak bu şart altında anlamlı somut şeyler olabilirler ve belirli bir düzene sokulabilirler." (a.g.e., 47). Zaman'ın öznelliği, gerçekliğin ve anlam dünyasındaki nesnelüğün temel bir şartıdır. Zaman'ın öznel bir menşee'e sahip olması onun fenomenal yapısına gölge düşürmez, aksine onun geçerliliği bu fenomenal dünya ile ilişkisine bağlıdır. Çünkü zamanın düzenleyici fonksiyonu olmadan evrendeki nesnelere tam olarak kavramak mümkün değildir. Bu paragrafta ikinci paragrafın aksine zaman 'sonsuz' olarak betimlenir. Her anlamlı parça, kendisinin içinde algılandığı zaman sayesinde bir anlamda sonsuzlukla ilişki içerisindedir.

da nesnel geçersiz olup; nesnel gerçek ya da nesnel gerçek olmayan olamazlar. Empirik gerçeklik kavramı bu bağlamda empirik değer kavramıyla paralellik göstermektedir. Eğer biz zaman ve mekânın empirik gerçekliği kavramı yerine, zaman ve mekânsal ilişkilere dair yargıların empirik değeri üzerinde durursak; Kant'ın bu konu hakkındaki görüşünün bizi nasıl aydınlattığını açık bir şekilde görürüz." (Scholz 1924:44-45).

Zaman ve mekan, Kant'ın doktora tezinde aynen Newton'da olduğu gibi yalın gerçekliklerdir. Yani onların temeli, tecrübe sayesinde elde edilmemiş olup; aksine onlar tecrübeyi belirleyen unsurlardır. Kant bu yalınlık özelliğine duyusallık (*Sinnlichkeit*) özelliğini ekler. Yani zaman sadece a priori akıl dünyasının değil, aynı zamanda algısal dünyanın da bir ilkesi olup; o, nesnelere ilişkilidir. Bu açıdan Kant, Newton'un zamanın 'mutlak' olduğuna dair görüşünü kabul etmez ve zamanı sonlu öznenin bilgisiyle sınırlar.

Kant'ın doktora tezinde görü formlarının yapısal argümanları üzerine bir tartışma maalesef yapılmamıştır. Sadece zaman ve mekan kavramlarının öznelliğine dair yapılan eleştiriye bir göndermede bulunulmuştur fakat o da esaslı bir biçimde tartışılmamıştır. Zaman ve mekan kavramlarının temellendirilmesinin benzerliğine dikkat çekilmiş fakat bu kavramların temellendirilmesinin hangi açıdan birbirine paralellik arzettiği izah edilmemiş, yorumlanmamıştır. Bu açık bırakılan problemler KrV'un *transzendental* *Ästhetik* bölümünde tartışılıp cevaplar aranmıştır. Burada zaman ve mekan kavramları doktora tezinde eksik olan kavramsal bir güvenilirlik içinde ele alınıp işlenmiştir. Kant KrV'da zaman ve mekan kavramlarının temellendirilmesini beş ana başlık altında tartışmıştır ve burada doktora tezindeki sıralamaya büyük ölçüde sadık kalmıştır. Mesela KrV'ta 1. ve 2. argümanlar, neredeyse kelimesi kelimesine tezinde dile getirdiği 1. ve 2. argümanla aynıdır (Topakkaya 2005:31). Bunun gibi farklı zamanların aynı anda olamayacağı, aksine farklı zamanların sadece ardarda gelebileceğine dair 3. argüman da yine doktora tezindeki 3. argümanın daha geniş tekrarıdır (a.g.e., 33). Zaman'ın iç görünümün bir formu olduğuna dair 4. argüman da yine tezdeki 4. argümanın mekan kavramını da işin içine katarak tekrar dile getirilmesidir. Tezde zamanı bir görü formu olarak ifade eden Kant, KrV'da yukarıda zaman ve mekan arasındaki ilişkinin tam net olarak ortaya konmadığına dair işaret ettiğimiz eksikliği gidermek üzere, burada zaman ve mekan kavramlarını birlikte ele alıp, zamanı iç görü, mekanı da dış görü olarak kabul eder (a.e.).

Kaynaklar

- CASSİRER, Ernst (1922) *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neuen Zeit*, cilt II, Cassirer Verlag, Berlin.
- HÖFFE, Otfried (2004) *I. Kant*, 6. Baskı, Beck Verlag, München.
- KANT, Immanuel (1958) *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principii: Über die Form und Prinzipien der Sinnen- und Geisteswelt*, yayınlayan K. Reich, Felix Meiner Verlag, Hamburg.
- KANT, Immanuel (1968) *Logik*, Insel Verlag, Frankfurt am Main.
- KANT, Immanuel (1923) *Kritik der reinen Vernunft: Kants Werke*, yayınlayan A. Görland, Berlin.
- MANZKE, Karl Heinz (1992) *Ewigkeit und Zeit: Aspekte für eine theologische Deutung der Zeit*, Vandenhoeck/Ruprecht, Göttingen.
- SCHOLZ, H (1924) "Das Vermächtnis der Kantischen Lehre vom Raum und von der Zeit", *Kant Studien*, yayınlayan P. Menzer, De Gruyter, Berlin, ss.21-70.
- SÖFFLER, David (1994) *Auf dem Weg zu Kants Theorie der Zeit: Untersuchung zur Genese der Zeitbegriff in der Philosophie I. Kants*, Peter Lang, Frankfurt am Main.
- TOPAKKAYA, Arslan (2005) *Die wirkliche Zeit*, Verlag H.J. Maurer, Freiburg.